

ذخایر معنوی کهن ایرانی و فرق شیعی با تاکید بر معابد مسلک اهل حق

چکیده

ادیان در تاریخ جهان مسیر پر فراز و فرودی را طی کرده است. در این سیر، آمیختگی مذاهب و انگاره‌های آن با یکدیگر نیز روی داده است. تاریخ ایران نیز، شاهد پیدایش ادیان و فرق مذهبی متفاوت بوده است. یکی از گرایش‌های مذهبی در جامعه ایران، تصوف و گرایش‌های صوفیانه است. بررسی‌ها نشان می‌دهد تصوف و عرفان مکتبی نوظهور و تقلیدی نیست گرچه به آن پسوند اسلامی داده باشند زیرا نه تنها در دین مبین اسلام، تصوف و عرفان وجود ندارد بلکه اکثر علمای دینی با این‌گونه مکاتب، مخالفت نیز دارند و در این میانه نیز بعضی از «متألهین» برای تبرئه خود بجای «صوفی و تصوف» از لفظ «عارف و عرفان» استفاده نموده و می‌نمایند پس چگونگی پیدایش تصوف و عرفان و ماهیت آن نیازمند بررسی است. پژوهش حاضر با روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های کتابخانه‌ای و انجام مصاحبه‌های شفاهی انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که به علت پیوستگی زنجیروار ادیان با یکدیگر، تصوف و عرفان اسلامی پدیده‌ای است از آیین کهن میتراپی است. با بررسی معابد اهل حق و ساختار و مختصات آن می‌توان به این مسئله پی برد.

اهداف پژوهش:

۱. واکاوی و بازشناسایی ماهیت تصوف و عرفان در ایران.
۲. بررسی ذخایر معنوی کهن ایرانی و فرق شیعی با تأکید بر معابد مسالک اهل حق.

سؤالات پژوهش:

۱. تصوف و عرفان در ایران دارای چه ماهیت و پیشینه تاریخی است؟
۲. ذخایر معنوی کهن ایرانی و شیعی چه بازتابی در معابد مسالک اهل حق داشته است؟

کلیدواژه‌ها: قرآن کریم، آیین میتراپی، تصوف و عرفان، معابد اهل حق.

مقدمه

در تاریخ ایران، مذاهب و فرق مختلفی در طول زمان و در نقاط مختلف جغرافیایی ظهور کرده‌اند. امروزه برخی از این مذهب وجود دارد با این حال تغییرات در گذر زمان منجر به تغییر ماهیت شده است. یکی از گروه‌های مذهبی در ایران اهل حق بوده‌اند که دارای اصول فکری و اعتقادات خاص خود هستند. با توجه به ارتباط نزدیک این فرقه با اندیشه‌های صوفیانه، بررسی ریشه‌های تاریخی آن می‌تواند روشنگر بخش‌هایی از تاریخ این گروه مذهبی باشد. شالوده‌ی دین مبین اسلام بر پایه‌ی سهولت احکام و میانه‌روی (خیرالامور اوسطها) نهاده شده است حتی بجا آوردن مهمترین واجبات و فرایض دینی، منوط و مقید است به «وُسع و توانایی مالی و جسمی» پیروانش. این مسئله که متصوفین یا عرفای اسلامی به ویژه فرقه آل حق از متن قرآن کریم و یا سنت نبوی و از این شریعت سهل و آسان برای توجیه ریاضت‌های سخت و جانکاه مکتب خود، دستوراتی را استخراج می‌کنند، قابل تأمل است. گویا بنیانگذاران تصوف اسلامی که ادامه‌دهنده راه و مسلک عرفای دوران پیش از اسلام بوده‌اند، با استناد به بسیاری از آیات قرآن که مسلمانان را به اعراض از دنیا و کوشش برای زندگی آخری دعوت می‌کند و با توسل به مستحبات دینی و انجام نوافل و افزودن روزه‌هایی به مناسبت‌های ایامی خاص به روزه یک ماهه‌ی رمضان و شب زنده‌داری و تلاوت‌های طولانی مدت قرآن و بجا آوردن صدها رکعت نماز مستحبی و غیر فریضی، راهکار خود را یافته و آن را به رنگ اسلامی درآورده باشند که در اصل همان آیین میتزایی بود. با این تفاوت که با ظاهر و پوسته‌ای اسلامی که هیچگونه مغایرتی هم با احکام اسلامی نداشت. ضمن این‌که این افراد بهترین مسلمان و مقبول‌ترین افراد جامعه نیز بودند که خود را به بهترین شخصیت‌های اسلام پیامبر «ص» و حضرت علی «ع» منتسب می‌نمودند. گرچه عرفان میتزایی در دوران اسلامی به سمت و سوی اسلام به‌ویژه تصوف و تشیع تغییر مکان داده و همه چیز آن تغییر رنگ یافته است ولی تغییر محتوا نیافته و همچنان وجدان مذهبی ایرانیان در قالب عرفان اسلامی، دست نخورده باقی مانده است. بنابراین بررسی ماهیت و ریشه‌های شکل‌گیری اهل حق می‌تواند روشنگر نکاتی از چگونگی این اندیشه و پیشینه تاریخی آن باشد.

درخصوص پژوهش حاضر تاکنون اثر مستقلی به رشته تحریر در نیامده است اما آثاری درباره اهل حق نوشته شده است. مقاله‌ای با عنوان «اهل حق، مطالعه مردم‌شناسانه گروهی از شیعیان غالی استان کرمانشاه» تو امام جمعه‌زاده و ویسی (۱۳۹۴) نوشته شده که در آن به بررسی هویت و ماهیت آیین اهل حق پرداخته‌اند و معتقدند که اصول اعتقادات و باورهای اهل حق ریشه در تشیع دارد. مقاله‌ای دیگر با عنوان «بررسی و تحلیل آیین فرق» توسط مسلمی‌زاده (۱۳۹۳) به رشته تحریر در آمده است که نویسنده در آن معتقد است برخی شیطان، مایه‌های زروانی و یزیدی دارد و برخی اعتقادات آن‌ها درباره نبوت و تناسخ هیچ سنخیتی با اسلام ندارد. وجود ابهامات درباره چرایی برخی عقاید اهل حق و ریشه‌های آن نیاز به پژوهش در این راستا مطرح می‌سازد. این پژوهش با روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای و داده‌های مربوط به مصاحبه و مشاهده میدانی به رشته تحریر در آمده است و درصدد واکاوی ماهیت تاریخی اهل حق می‌باشد.

نتیجه‌گیری

مطالعه و بررسی داده‌های تاریخی و باستانی برجای مانده از معابد آل‌الحق نشان‌دهنده این نکته است که نمی‌توان این مسلک را به‌طور کامل مربوط به دین اسلام دانست. التصوف و عرفان اسلامی مخصوصاً آل‌حق، برخاسته و برگرفته از آیین میتراپی است زیرا برخلاف امروزه (بعد از به قدرت رسیدن صوفیان و تشکیل حکومت شیعی دویست ساله صوفیان) که همه‌ی صوفیان و عرفای ایرانی، پذیرای مکتب عرفان رضا و تسلیم هندی شده و در محاق (ماه در ایام ناپیدایی) بسر می‌برند، تصوف آغازین تا زمان روی کار آمدن شاه اسماعیل صفوی، مرام و مسلک «جوانمردی و جوانمردان» بود که در زبان عربی آنرا «فتوت» ترجمه کرده‌اند و روی همین برداشت است که عام و خاص می‌گویند «لافتی آلا علی». با بررسی اماکن و معابدی که هنوز اثری و یا نامی از آن‌ها باقی است مانند شهر مهران مرکز استان ایلام کنونی در پشتکوه، و مهراب کوه (مهراوکوه) در شمال باختری لرستان که جزء دلفان است و آن مکان را مردم بومی طلسم می‌دانند، و چم مهر محل پیوستن دو رود کشکو و سیمره در جنوب باختری لرستان، و مهرگان کده که معرب آن مهرجان قذق در نزدیکی دره شهر است، و قلعه‌ی کوهزاد در بالای کوه «ویزنهار» واقع در رومیشگان، و غار کوگان در میانکوه و همچنین از روی مفرغ‌های مکشوفه در لرستان و وجود پیروان آل‌حق که در بعضی مناطق مانند آذربایجان به گوران (گبران) مشهورند، چنین به نظر می‌رسد که هنوز آیین مهری گرچه پویا نیست ولی زنده است. بنابراین می‌توان گفت ریشه‌های اعتقادات و اندیشه‌های مختلف اهل حق تاحدی برگرفته از ادیان ایران باستان به خصوص آیین میتراپیسم است. وجود مدارک و شواهد مربوط به رسوم و اعتقادات میتراپی در معابد این گروه مذهبی تأییدی بر این نکته است.

منابع:

قرآن کریم.

الشیبی، کامل مصطفی. (۱۳۸۰). تصوف و تشیع تا آغاز سده دوازدهم ه. ق. برگردان علی رضا ذکاوتی قراگزلو. چاپ سوم. تهران: انتشارات امیر کبیر.

الهی، نورعلی. (۱۳۷۳). برهان الحق. چاپ هشتم. تهران: انتشارات جیحون.

جیحون آبادی، نعمت‌الله. (۱۳۶۱). شاهنامه حقیقت. تصحیح محمد مکرری. چاپ دوم. تهران: انتشارات طهوری.

سلطانی، محمد علی (۱۳۸۲). قیام و نهضت علویان زاگرس یا تاریخ تحلیلی اهل حق. چاپ دوم. تهران: نشر سپاه.

سهروردی، شهاب‌الدین یحیی. (۱۳۶۷). حکمة‌الاشراق. برگردان سید جعفر سجادی. چاپ پنجم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

شوشتری، سید نورالله. (۱۳۷۷). مجالس المؤمنین. به کوشش سید احمد الموسوی چاپ چهارم. تهران: انتشارات اسلامی.

شهمردان، رشید. (۱۳۶۰). تاریخ زرتشتیان پس از ساسانیان. تهران: چاپ راستی.

عطار، فریدالدین. (۱۳۷۸). تذکره الاولیاء. تصحیح محمد استعلامی. چاپ دهم. تهران: انتشارات زوآر.

قشیری، عبدالکریم بن هوازن. (۱۳۷۹). رساله قشیریه. برگردان حسن بن عثمان. تصحیح بدیع الزمان فروزانفر. چاپ ششم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

کردستانی، محمد مردوخ. (۱۳۵۱). تاریخ کرد و کردستان. سنندج، چاپ اول، سنندج: کتابفروشی غریقی.

کومون، فرانتس. (۱۳۷۷). ادیان شرقی در امپراتوری روم. *The Oriental Religions in Roman Paganism*. برگردان ملیحه معلم و پروانه عروج‌نیا. چاپ اول. قم: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها.

کومون، فرانتس. (۱۳۹۳). آیین پررمز و راز میترايي *Mysteres de Mithra*. برگردان هاشم رضی، چاپ سوم. تهران: نشر بهجت.

مسعودی، علی بن حسین. (۱۳۸۲). مروج الذهب و معادن الجواهر. برگردان ابوالقاسم پاینده. دو جلدی. چاپ هفتم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

مقدم، محمد. (۱۳۸۸). جستار درباره مهر و ناهید. چاپ سوم. تهران: هیرمند.

نسفی، عزیزالدین. (۱۳۸۱). الانسان الكامل. برگردان سیدضیاءالدین دهشیری. چاپ ششم. تهران: انتشارات طهوری.

ورمازن، مارتین. (۱۳۷۵). آیین میترا. *MITHRA ce Dieu Mysterieux*. برگردان بزرگ نادرزاده. چاپ دوم. تهران: نشر چشمه.